

Political Parties and the Party System in Iraq after Saddam

Abouzar Rafiei Ghahsareh¹ Walid Hussein Muhammad² Jamshid Kholghi³

Research Article

Received:
25 December
2025

Revised:
31 January
2026

Accepted:
7 February
2026

Published:
22 May 2026

PP. 79-104

INTRODUCTION

The history of political parties in Iraq as a modern country has been influenced by numerous social, political, and economic developments. Since the establishment of Iraq as an independent state in 1921 until today, political parties have played a key role in shaping the country's domestic and foreign policies. Political parties, as the main institutions in the democratic process, have been able to represent various social and ethnic groups. In this regard, political parties in Iraq have acted not only as political institutions but also as representatives of ethnic and religious identities, and this has had profound effects on the social and political structure of the country. In contemporary times, political and social developments in Iraq have been influenced by wars, occupations, and regime changes. After the fall of Saddam Hussein's regime in 2003, a new political atmosphere emerged in Iraq, and Islamic and nationalist parties became significantly active in the political arena. However, there were also many challenges along the way, including corruption, lack of transparency, and lack of active public participation, which led to a decline in public trust in political parties.

The aim of this research is to examine the different stages of the formation and development of political parties in Iraq and their impact on social and political developments. In addition, the challenges and opportunities for political parties in Iraq will be examined. This research seeks to clarify the importance of political parties in the process of democracy and social development in Iraq.

THEORETICAL FRAMEWORK

There are various theories about the emergence of political parties, which are generally divided into three categories: institutional theories, conflict or historical-conflict theories, and developmentalist theories. Institutional (electoral-parliamentary) theories explain the background of the emergence and formation of political parties mainly in terms of the functioning and

1. Assistant Professor, Department of Political Science, Yasouj University, Yasouj, Iran (Corresponding Author)

Email: rafiei_aboozar@yahoo.com Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0001-7781-3147>

2. M.A Student of political science, yasouj University. Email: Walidalbayati@gmail.com

3. Assistant professor of political science, Azad University

Email: j.kholghi400@gmail.com Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0003-1329-8064>

In some cases, political parties are the result of conflicts and disagreements among different factions or caucuses within representative assemblies and parliaments. These factions or caucuses, in order to achieve their goals and programs and also to ensure the continued support of the voting public in the future, and with the awareness that, first, to win competition against rival factions and, second, to implement their programs more quickly, effectively, and systematically, they must possess a precise and orderly organizational structure and efficient organization. Therefore, they reach the conclusion that they must necessarily operate within the framework of a political party. In this way, political parties emerge from within parliamentary institutions.

METHODOLOGY

The research method is qualitative, the data collection method is documentary-library, as well as the use of resources and texts related to the subject in cyberspace, and the analysis method is descriptive-explanatory.

RESULTS & DISCUSSION

Before Iraq became an independent state, it was ruled by the Ottoman Empire and then by Britain. This period was marked by many social and cultural changes that helped shape the Iraqi national identity. With the end of World War I and the fall of the Ottoman Empire, Britain entered Iraq as an occupying force. During this period, there were many attempts to create an independent national state. Various social and political groups, including intellectuals and social activists, sought to create a common national identity. During this period, Iraqi elites, especially in large cities such as Baghdad and Basra, established political associations and groups. These groups were mainly composed of intellectuals, students, and businessmen who sought social and political reforms. They sought to encourage people to participate in political and social affairs and sought to create a common national identity. These efforts helped form political parties in the following decades and paved the way for significant political and social developments in Iraq. Given these circumstances, Iraqi elites sought to create a common national identity, and these efforts paved the way for the formation of political parties in the following decades. Ultimately, these efforts led to the formation of political parties in Iraq and their impact on the political and social process of the country.

After the establishment of the Kingdom of Iraq in 1921, political parties gradually emerged. One of the first major parties was the National Democratic Party (NDP), founded in 1946. In addition, the Iraqi Communist Party was founded in 1934 and was considered a leftist and anti-monarchist party. During this period, Islamic and nationalist parties also began to emerge. The Kurdistan Democratic Party was founded in 1946 and is considered one of the main Kurdish parties. During this period, political parties faced serious challenges, including political repression and social restrictions. This situation led to the creation of a repressive political environment that had profound effects on political and social activities in Iraq.

The Baath Party was founded in 1947 and was known as a nationalist and socialist party. It came to power in 1963 and became the ruling party under the leadership of Saddam Hussein. The Baath Party's ideology was based on the principles of Arab nationalism and socialism, and sought to create a strong, unified central government. The Baath Party gained a strong grip on state and military institutions, seeking to expand its influence among Arab countries and strengthen Arab identity in the region.

After the fall of Saddam Hussein's regime in 2003, a new political atmosphere emerged in Iraq, and Islamic and nationalist parties became significantly active in the political arena. These parties sought to establish a political system based on Islamic principles and nationalism, and were able to achieve success in various elections. The party system in Iraq underwent significant fundamental changes after the fall of Saddam Hussein's regime in 2003. The most acceptable classification is the classification of parties based on their orientations. Accordingly, political parties in post-Saddam Iraq have been divided into three categories as follows: Parties and forces with Islamic tendencies. Parties and forces with nationalist tendencies and Parties and forces with secular tendencies.

In general, the Iraqi party system is complex due to its ethnic and religious diversity. Each of these parties faces its own challenges, which can include corruption, public distrust, and foreign influence. The future of the party system in Iraq depends on the ability of these parties to respond to the needs of the people and build a national consensus. Also, the role of the media in strengthening the party system and increasing transparency in political activities cannot be ignored. Combating corruption and promoting transparency in political and economic activities are also among the measures that can help strengthen the party system in Iraq. Youth participation is another key factor in improving the party system in Iraq.

CONCLUSIONS & SUGGESTIONS

This study is dedicated to a comprehensive study of political parties and the party system in Iraq after the fall of Saddam Hussein's regime. In this study, the structure of the party system, the performance of the parties, the challenges they face, and the effects of these parties on democracy and social development of the country were analyzed.

The Iraqi party system rapidly changed after 2003, with new parties with different ideologies entering the political arena. Islamic, nationalist, and Kurdish parties emerged as the main players in Iraqi politics, each representing specific social and ethnic groups. However, the performance of these parties is affected by factors such as corruption, inefficiency, intra-party disputes, and ethnic and religious tensions, which prevent the creation of a stable and efficient political system. Existing challenges, including corruption and inefficiency, have had negative effects on the credibility of parties and public trust in political institutions. These issues can lead to reduced political and social participation and, ultimately, threaten the democratic process. Ultimately, the future of the party system in Iraq depends on the ability of parties to face these challenges and create effective reforms. To strengthen the political system and improve the country's social and economic situation, parties must pay special attention to transparency, accountability, and public participation.

Key Words: Iraq, Political parties, Party system, Democracy, Democratization.

احزاب سیاسی و نظام حزبی در عراق پس از صدام

ابوذر رفیعی قهساره^۱ ID، ولید حسین محمد^۲ ID، جمشید خلقی^۳ ID

چکیده

عراق پس از سال ۲۰۰۳ و سقوط رژیم صدام، گذار خود به دموکراسی را آغاز کرد. در این دوره، احزاب سیاسی نقش اصلی را در گذار این کشور به دموکراسی داشته‌اند. پس از سقوط صدام احزاب بسیاری در عرصه سیاسی عراق شکل گرفتند. با این حال، احزاب سیاسی اصلی و تاثیرگذار این کشور را می‌توان به سه دسته احزاب اسلامی، احزاب سکولار و احزاب قومیتی و ملی گرا تقسیم نمود. بررسی احزاب سیاسی و ساختار نظام حزبی عراق پس از سقوط صدام می‌تواند به شناخت نقاط قوت و ضعف دموکراسی در عراق و مسیری که این کشور تا به امروز طی کرده و همچنین مسیر آینده آن، کمک کند. پژوهش حاضر تلاش می‌کند ضمن پرداختن به تاریخ فعالیت احزاب سیاسی در دوره قبل از سقوط صدام، نقش و جایگاه احزاب سیاسی مختلف در دوره پس از سقوط صدام را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. در این پژوهش همچنین چالش‌های پیش‌روی احزاب سیاسی عراق تحلیل شده است. سوال پژوهش حاضر این است که در عراق پس‌اصدام احزاب سیاسی و نظام حزبی چه وضعیتی داشته است؟ فرضیه پژوهش این است که احزاب سیاسی در عراق پس از صدام متأثر از شکاف‌ها و تضادهای اجتماعی جامعه عراق ظهور کرده و ستون اصلی دموکراسی در عراق بوده‌اند. با این حال احزاب سیاسی و نظام حزبی عراق با چالش‌های جدی مواجه بوده‌اند و در صورت برطرف نشدن این چالش‌ها، دموکراسی در عراق نمی‌تواند به مرحله تثبیت برسد. روش پژوهش کیفی، روش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و منابع فضای مجازی است.

مقاله علمی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۱۰/۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۱۱/۱۲

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۱/۱۹

تاریخ انتشار:

۱۴۰۵/۰۳/۰۱

واژگان کلیدی: عراق، احزاب سیاسی، نظام حزبی، دموکراسی، دموکراتیزاسیون

Email: aboozar_rafieiyu.ac.ir

Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0001-7781-3147>

۱. استادیار و عضو هیئت علمی گروه علوم سیاسی دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران

Email: Walidalbayati@gmail.

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد گروه علوم سیاسی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران.

Email: j.kholghi400@gmail.com

Orcid Code: <https://orcid.org/0000-0003-1329-8064>

۳. دکترای علوم سیاسی، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز، شیراز، ایران

استناد به این مقاله: رفیعی، ابوذر؛ ولید، حسین محمد؛ خلقی، جمشید (۱۴۰۴). احزاب سیاسی و نظام حزبی در عراق پس از صدام،

فصلنامه سیاست پژوهی غرب آسیا، ۲(۲۹): ۷۹-۱۰۴

مقدمه

تاریخ احزاب سیاسی در عراق به عنوان یک کشور مدرن، تحت تاثیر تحولات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی متعددی قرار داشته است. از زمان تأسیس عراق به عنوان یک کشور مستقل در سال ۱۹۲۱ تا به امروز، احزاب سیاسی نقش کلیدی در شکل دهی به سیاست‌های داخلی و خارجی این کشور ایفا کرده‌اند. احزاب سیاسی به عنوان نهادهای اصلی در فرآیند دموکراتیک، توانسته‌اند نمایندگی گروه‌های مختلف اجتماعی و قومی را به عهده بگیرند (Marr, 2018: 2). در این راستا، احزاب سیاسی در عراق نه تنها به عنوان نهادهای سیاسی بلکه به عنوان نمایندگان هویت‌های قومی و مذهبی نیز عمل کرده‌اند و این موضوع تأثیرات عمیقی بر ساختار اجتماعی و سیاسی کشور گذاشته است. در دوران معاصر، تحولات سیاسی و اجتماعی در عراق تحت تأثیر جنگ‌ها، اشغال‌ها و تغییرات رژیم‌ها قرار داشته است. پس از سقوط رژیم صدام حسین در سال ۲۰۰۳، فضای سیاسی جدیدی در عراق شکل گرفت و احزاب اسلامی و ملی‌گرا به طور قابل توجهی در عرصه سیاسی فعال شدند. این احزاب به دنبال ایجاد یک نظام سیاسی بر اساس اصول اسلامی و ملی‌گرایی بودند و توانستند در انتخابات مختلف موفقیت‌هایی کسب کنند (Rubin, 2013: 3). با این حال، چالش‌های زیادی نیز در این مسیر وجود داشت، از جمله فساد، عدم شفافیت و عدم مشارکت فعال مردم که به کاهش اعتماد عمومی به احزاب سیاسی منجر شد (Marr, 2018: 2; Samiee Esfahani & Noruzinezhad, 2013: 95-121).

هدف این پژوهش، بررسی مراحل مختلف شکل‌گیری و توسعه احزاب سیاسی در عراق و تأثیرگذاری آن‌ها بر تحولات اجتماعی و سیاسی است. همچنین، چالش‌ها و فرصت‌های موجود برای احزاب سیاسی در عراق مورد بررسی قرار خواهد گرفت. این پژوهش به دنبال روشن‌سازی اهمیت احزاب سیاسی در فرآیند دموکراسی و توسعه اجتماعی در عراق است. سوال پژوهش حاضر این است که در عراق پس از سقوط صدام احزاب سیاسی و نظام حزبی چه وضعیتی داشته است؟ فرضیه پژوهش این است که احزاب سیاسی در عراق پس از صدام متاثر از شکاف‌ها و تضادهای اجتماعی جامعه عراق ظهور کرده و ستون اصلی دموکراسی در عراق بوده‌اند. با این حال احزاب سیاسی و نظام حزبی عراق با چالش‌های جدی مواجه بوده‌اند و در صورت برطرف نشدن این چالش‌ها دموکراسی در عراق نمی‌تواند به مرحله تثبیت برسد. روش پژوهش حاضر روش توصیفی تحلیلی است و تلاش خواهد شد با استفاده از منابع موجود فرضیه پژوهش بررسی شود.

۱- پیشینه پژوهش

موید جبر محمود (۲۰۱۹) در تحقیقی با عنوان «پدیده حزبی در عراق جدید دیالکتیک رابطه بین فکر و عمل» بیان می‌کند که مطالعه و بررسی انتقادی احزاب در عراق به روند تحول دموکراتیک، عملکرد بهتر احزاب سیاسی و اصلاح رفتار آن‌ها به شیوه‌ای قانونی کمک می‌کند زیرا احزاب سیاسی پایه دموکراسی هستند. مطمئناً ایدئولوژی سیاسی احزاب در قدرت در عراق پس از سال ۲۰۰۳ تأثیر آشکاری بر روند سیاسی، اثربخشی آن و ساختار کلی دموکراتیک دارد. بنابراین، مطالعه رابطه دیالکتیکی بین اندیشه سیاسی و عملکرد دموکراتیک احزاب سیاسی اصلی در قدرت اجتناب‌ناپذیر است.

همام لوی عبدالمحسن (۲۰۰۸) در پایان‌نامه خود با عنوان «سکولاریسم و احزاب سیاسی معاصر در عراق» به دنبال تعریف یکی از مهم‌ترین مفاهیم سیاسی در زمان حاضر، یعنی مفهوم سکولاریسم و میزان پذیرش این مفهوم توسط احزاب سیاسی معاصر در عراق است. این تحقیق بر آن است تا مفهوم سکولاریسم و ارتباط آن با مفاهیم دیگر را تعریف کند. علاوه بر این، به بررسی نسبت گرایش‌های فکری و روشنفکرانه احزاب سیاسی عراق با این مفهوم پرداخته است. زیاد خلف نزال (۲۰۱۵) در تحقیقی با عنوان «احزاب سیاسی و تأثیر آن‌ها بر نظام سیاسی عراق (بررسی آزادی‌ها و حقوق)» عنوان می‌کند که احزاب سیاسی یکی از مهم‌ترین نهادهای هر نظام سیاسی موجود به شمار می‌روند، زیرا پایه‌ای هستند که نظام سیاسی بر آن استوار است و یکی از ابزارهایی هستند که نامزدها برای رهبری به آن متوسل می‌شوند. در این تحقیق تأثیر احزاب سیاسی بر توسعه سیاسی به‌ویژه حقوق و آزادی‌های شهروندان در عراق مورد بحث قرار گرفته است.

هادی حسن علیوی (۲۰۰۱) در کتاب «احزاب سیاسی مخفی و عمومی در عراق» این کتاب احزاب سیاسی عراق را از نیمه دوم قرن نوزدهم تا سال ۱۹۶۸، یعنی سالی که حزب بعث کودتای نظامی انجام داد و از آن زمان در عراق قدرت گرفت، معرفی می‌کند. در این کتاب تاریخ فعالیت احزاب سیاسی در عراق در دوره عثمانی و سپس در دوره‌های جنگ جهانی دوم، عبدالکریم قاسم، عبدالسلام عارف، عبدالرحمن عارف و سرانجام در دوره حکومت حزب بعث بر عراق تا سال ۲۰۰۱ مورد بررسی و تحلیل تاریخی قرار گرفته است.

مصطفی حمزه مصطفی (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «تجربه احزاب سیاسی در عراق» اشاره می‌کند که پس از سال ۲۰۰۳، به سرعت احزاب سیاسی زیادی در صحنه سیاسی عراق پدیدار شدند. اما اکثر این احزاب رو به زوال نهادند، زیرا از ابتدا بر پایه محکمی ساخته نشده بودند و احزابی موقتی بودند، به خصوص که فضای عمومی احزاب سیاسی با گرایش‌های ایدئولوژیک بسته را رد کرد و خواستار ظهور احزابی بود که تجربه سیاسی مبتنی بر شهروندی، برابری و عدالت اجتماعی را برای همه اجزای کشور فراهم کنند.

نوار عاصم ظاویط در تحقیقی با عنوان «احزاب سیاسی و نقش آن‌ها در بازسازی کشور عراق پس از سال ۲۰۰۵» یک مطالعه تحلیلی هدف پژوهش خود را تبیین واقعیت کار حزبی در عراق پس از سال ۲۰۰۵ و تحلیل پیشنهادات احزاب سیاسی عراق برای بازسازی دولت عنوان می‌کند. این پژوهش در دستیابی به اهداف خود بر رویکردهای تحلیل سیستمی، رویکرد نهادی و رویکرد توصیفی - تحلیلی تکیه کرده است. نویسنده مشکلات نظام حزبی در عراق را مورد تحلیل قرار می‌دهد و در پایان تدوین یک قانون حزبی جدید، توزیع قدرت بر اساس عوامل جغرافیایی و نه قومیتی و مذهبی را راه‌حل برطرف شدن مشکلات نظام حزبی عراق می‌داند.

جبار علی عبدالله جمال‌الدین (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان «سازماندهی حزب سیاسی در نظام حقوقی عراق» بیان می‌کند که احزاب سیاسی از طریق مشارکت در حیات سیاسی، اعم از حکومت و اپوزیسیون، بر اساس احکام قانون اساسی و نظام‌های داخلی آن، یکی از عناصر فعال و تأثیرگذار در نظام‌های سیاسی معاصر محسوب می‌شوند. اساسنامه حزب سیاسی اهمیت زیادی دارد زیرا به تنظیم مسائل داخلی و امور مالی و اداری و چارچوب کلی فعالیت سیاسی آن می‌پردازد. بر این اساس، این تحقیق به دو بخش تقسیم شده است که بخش اول به تعریف حزب سیاسی به لحاظ لغوی و

اصطلاحی و بخش دوم به تحلیل مفاد اساسنامه احزاب سیاسی عراق از جمله بخشی از اساسنامه که به توقف فعالیت یا انحلال احزاب اختصاص یافته، پرداخته است.

کریمی فرد (۱۴۰۱) در تحقیقی با عنوان «تبیین بی‌ثباتی سیاسی در جامعه ناهمگون عراق در سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۲» بیان می‌کند که بررسی تحولات سیاسی در عراق در سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۲ نشان می‌دهد که دموکراسی در این کشور از چندین جنگ داخلی گذر کرده است. هنوز انتخابات مورد تأکید همه گروه‌های مذهبی، قومی و سیاسی است، اما رقابت بین فرقه‌ها و گروه‌های مختلف سیاسی سبب بی‌ثباتی و گاه آشوب در این کشور شده است. این پرسش مطرح است که در سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۲ چه عواملی سبب تنش و بی‌ثباتی در عراق شده است؟ در پاسخ این فرضیه مطرح می‌شود که دموکراسی انجمنی، دولت ضعیف، ناهمگونی جامعه سیاسی و نبود تفکر ملی نزد نخبگان از عوامل مهم بی‌ثباتی و تنش در عراق در سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۲۲ هستند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که فروماندگی دولت مرکزی عراق به چرخه خشونت و فرقه‌گرایی در این کشور دامن زده است. ضعیف بودن دولت مرکزی سبب افزایش خواسته‌های گروه‌های قومی و مذهبی و شخصیت‌ها و کسب سهمیه بیشتری از قدرت شده است. فرقه‌گرایی سبب بی‌ثبات کردن دولت‌ها، مداخله بیشتر و تشدید جنگ قدرت شده است. هرچند در قانون اساسی جدید عراق بر نظم جدید حقوقی و سیاسی دموکراتیک و کثرت‌گرایانه تأکید شده است تا نهادینه شدن و استقرار کامل آن، زمان زیادی لازم است.

سهرابی و همکاران (۱۳۹۵) در تحقیقی با عنوان «کالبدشناسی احزاب و گروه‌های سیاسی عراق و تأثیر آن‌ها بر روابط ایران و عراق» هدف خود را بررسی مهم‌ترین و تأثیرگذارترین گروه‌های فرهنگی - سیاسی موجود در عراق عنوان می‌کنند. به عقیده نویسندگان، عراق کشوری است که همواره در طول تاریخ از تنوع قومی خود رنج برده و همواره با تسلط یک قوم یا مذهب چه عرب، کرد، سنی و یا شیعه مواجه بوده است. این گروه‌ها و احزاب نقش‌های کلیدی در سیاست خارجی این کشور به‌ویژه در رابطه با ایران ایفا کرده و می‌کنند. حضور شیعیان و اکراد در ساخت قدرت بغداد، حذف رژیم بعثی، تغییر رویکرد «عربی - سنی» به «عربی - شیعی - کردی» در فضای سیاسی عراق، فرصت‌های به‌وجود آمده در این کشور را در جهت منافع ملی جمهوری اسلامی ایران قرار می‌دهد. سؤال این تحقیق آن است که گروه‌های فرهنگی و سیاسی حاضر در صحنه سیاسی امروز عراق که بیشترین تأثیر را بر دولت و سیاست داخلی و خارجی این کشور دارند، کدامند؟ و از این جریان‌ها کدامیک بیشترین تأثیر را بر روابط ایران و عراق دارند و در جهت همسوسازی سیاست خارجی و سیاست‌های منطقه‌ای عراق مؤثرند؟ فرض نگارندگان بر این باور است که گروه‌های شیعی و کردی اکثریتی دارند که بیشترین تأثیر را در توسعه یا کاهش رابطه میان عراق و ایران ایفا می‌کنند. ائتلاف این دو گروه با وجود داعش و دخالت دیگر همسایگان عرب سنی این کشور می‌تواند قوی‌ترین عامل همسوسازی سیاست‌های خارجی و منطقه‌ای عراق باشد و کنار گذاشتن هر یک از این احزاب عواقبی جبران‌ناپذیر به دنبال خواهد داشت.

پژوهش‌های پیشین نقش احزاب سیاسی سیاسی در عرصه عراق را به‌ویژه در دوره پس از صدام بررسی نموده‌اند. با این حال هیچکدام از این پژوهش‌ها به خصوص پژوهش‌های منتشرشده به زبان فارسی به‌طور خاص به وضعیت احزاب سیاسی و نظام حزبی، دسته‌بندی احزاب سیاسی عراق و چالش‌های پیش‌روی احزاب سیاسی در دوره بعد از صدام نپرداخته‌اند.

۲- چارچوب نظری پژوهش

درباره مفهوم و تعریف حزب میان اندیشمندان علوم سیاسی اتفاق نظر چندانی وجود ندارد و هر یک از آنها حزب را بر اساس برداشت‌های علمی و یافته‌های تجربی خویش تعریف کرده‌اند گنگل حزب سیاسی را چنین تعریف می‌کند: «حزب سیاسی مرکب از گروهی از شهروندان کم و بیش سازمان یافته است که به عنوان واحد سیاسی عمل می‌نمایند و با استفاده از حق رأی خود می‌خواهند بر حکومت تسلط پیدا کنند و سیاست‌های عمومی خود را عملی سازند. مک آیور حزب سیاسی را «گروهی سازمان یافته برای حمایت از برخی اصول یا سیاست‌ها که از راه‌های قانونی می‌کوشند حکومت را بدست گیرند» تعریف می‌کند (Alam, 2003: 334).

نظریه‌های مختلفی هم در مورد پیدایش احزاب سیاسی وجود دارد که عمدتاً آن‌ها را به سه دسته نظریه‌های نهادی، تضاد یا تاریخی- نزاعی و توسعه‌گرایی تقسیم می‌کنند. نظریه‌های نهادی (انتخاباتی- پارلمانی) زمینه‌های ظهور و پیدایش احزاب سیاسی را عمدتاً بر حسب نحوه و نوع کارکرد نهادهای مبتنی بر نمایندگی، یعنی مجالس قانون‌گذار توضیح می‌دهند. احزاب در برخی موارد نتیجه تضادها و اختلاف‌ها میان جناح‌ها یا فراکسیون‌های مختلف موجود در مجالس نمایندگی و پارلمان هستند. این جناح‌ها یا فراکسیون برای تحقق اهداف و برنامه‌های خود و نیز تضمین تداوم پشتیبانی و حمایت جامعه رأی‌دهندگان در آینده نسبت به خود و نیز با وقوف به این نکته که اولاً برای پیروزی در رقابت با جناح‌های رقیب و ثانیاً برای تحقق هر چه سریع‌تر، مؤثرتر و منظم‌تر برنامه‌های خود حتماً باید از تشکیلات دقیق و منظم و سازمان‌دهی کارآمدی برخوردار باشند، لذا به این نتیجه می‌رسند که ضرورتاً بایستی در چارچوب یک حزب سیاسی فعالیت نمایند. به این ترتیب احزاب سیاسی از دل نهادهای پارلمانی سر برمی‌آورند.

مقاطع حساس و فرازهای بحرانی در روند تکامل تاریخی هر نظام سیاسی نیز از دیگر عوامل و زمینه‌های ایجاد گرایش‌ها، جریانات و احزاب سیاسی است. توالی و وقوع بحران‌هایی چون؛ بحران هویت ملی، بحران مشروعیت، بحران مشارکت، بحران توزیع و بحران نفوذ (ولو به‌طور موقت) و میزان همزمانی یا انطباق آنها نیز در پیدایش ظهور نظام‌های حزبی مؤثر است.

مطابق نظریه‌های توسعه‌گرایانه، احزاب سیاسی پاسخ به ضرورتی هستند که در فرآیند توسعه سیاسی به وجود می‌آید. به همان میزان که یک جامعه توسعه پیدا می‌کند، سازمان‌های آن نیز گسترش یافته و پیچیده‌تر می‌شوند. در دولت مدرن قدرت تقسیم شده است و سازمان جامعه در دست یک دستگاه دیوانی تخصصی و پیچیده‌تر قرار دارد. نفس احزاب سیاسی در چنین جوامعی از نوع اقتدار سیاسی نشأت گرفته و بیشتر جنبه عملی دارد زیرا احزاب عمل نظام سیاسی را سهولت بخشیده و بین مراجع رسمی و ادارات حکومتی و همچنین مراجع دولتی و غیردولتی رابطه برقرار می‌کنند. احزاب سیاسی نیز برای توسعه سیاسی ضروری هستند. زیرا توسعه متضمن عقلانی شدن اقتدار، تنوع ساختارهای سیاسی و بخصوص گسترش مشارکت است و احزاب سیاسی برای سازمان دادن و ساخت بخشیدن به مشارکت سیاسی نقش مهمی ایفا می‌کنند. به هر حال احزاب سیاسی محصول توسعه سیاسی و پیچیده شدن ساختاری جامعه تلقی می‌شوند (Ayubi, 2008: 2).

3)

به نظر می‌رسد ظهور احزاب سیاسی در عراق بر اساس نظریه تضاد اجتماعی قابل تحلیل باشد. چرا که احزاب سیاسی در این کشور بر اساس شکاف‌ها و تضادهای اجتماعی شکل گرفته و تلاش می‌کنند منافع گروه قومی و اجتماعی که نمایندگی آن را برعهده دارند حفظ و تقویت نمایند.

۳- سقوط رژیم صدام حسین و ظهور احزاب جدید

پس از سقوط رژیم صدام حسین در سال ۲۰۰۳، فضای سیاسی جدیدی در عراق شکل گرفت و احزاب اسلامی و ملی‌گرا به‌طور قابل توجهی در عرصه سیاسی فعال شدند. این احزاب به دنبال ایجاد یک نظام سیاسی بر اساس اصول اسلامی و ملی‌گرایی بودند و توانستند در انتخابات‌های مختلف موفقیت‌هایی کسب کنند (Nader et al., 2016: 81). یکی از احزاب مهم اسلامی، حزب الدعوة است که به عنوان یک حزب شیعه شناخته می‌شود و در سال‌های اخیر نقش مهمی در سیاست‌های عراق ایفا کرده است. ایدئولوژی این حزب بر اساس اصول اسلامی و تأکید بر عدالت اجتماعی و حقوق بشر بنا شده است (Mahmood, 2011: 8). در این دوران، احزاب کردی نیز به‌طور قابل توجهی فعال شدند. حزب دموکرات کردستان و اتحادیه میهنی کردستان به عنوان نمایندگان اصلی کردها در عراق، تلاش کردند تا حقوق و منافع کردها را در برابر دولت مرکزی بغداد نمایندگی کنند. این احزاب با استفاده از ابزارهای سیاسی و اجتماعی، سعی در تقویت هویت ملی و فرهنگی کردها داشته‌اند و در این راستا، به دنبال تحقق خودمختاری و استقلال بیشتر برای منطقه کردستان بوده‌اند (Sinjari, 2012: 3).

افزون بر این، حزب گوران (حرکت تغییر) نیز به عنوان یک حزب مخالف در منطقه کردستان ظهور کرده است و به دنبال تغییر ساختارهای سیاسی و اجتماعی موجود است. این حزب به‌ویژه در میان جوانان و طبقات متوسط جامعه کردی محبوبیت دارد و تلاش می‌کند تا با ارائه برنامه‌های اصلاحی، اعتماد مردم را جلب کند. به عنوان مثال، حزب گوران در انتخابات مختلف به دنبال افزایش مشارکت مردم و تقویت دموکراسی در منطقه کردستان بوده است و این موضوع به شکل‌گیری یک جامعه مدنی و فعال کمک کرده است (Rubin, 2013: 11). در این دوران، احزاب سیاسی با چالش‌های جدی از جمله فساد، عدم شفافیت و عدم مشارکت فعال مردم مواجه بودند. فساد در نهادهای دولتی و احزاب سیاسی باعث کاهش اعتماد عمومی به این نهادها شده است. بسیاری از عراقی‌ها احساس می‌کنند که احزاب سیاسی به جای خدمت به مردم، بیشتر به منافع شخصی و حزبی خود توجه دارند. این موضوع به عدم مشارکت مردم در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی منجر شده است (Sinjari, 2012: 3).

۴- وضعیت کلی احزاب سیاسی در عراق پس از صدام

نظام حزبی در عراق پس از سقوط رژیم صدام حسین در سال ۲۰۰۳، به‌طور قابل توجهی دچار تغییرات اساسی شد. با سقوط این رژیم، احزاب و گروه‌های سیاسی جدیدی شکل گرفتند که به نمایندگی از اقلیت‌ها و اکثریت‌های قومی و مذهبی مختلف در کشور فعالیت می‌کردند. در حال حاضر، بیش از ۲۰۰ حزب سیاسی در عراق ثبت شده است، اما تنها حدود ۳۰ تا ۴۰ حزب از آن‌ها در صحنه سیاسی کشور نقش فعالی ایفا می‌کنند. این احزاب به‌طور کلی به چهار دسته اصلی تقسیم می‌شوند: احزاب اسلامی، احزاب غیراسلامی، احزاب کردی و احزاب کمونیستی. احزاب اسلامی به عنوان

یکی از بخش‌های مهم نظام سیاسی عراق، شامل گروه‌هایی هستند که بر اساس اصول اسلامی و مذهبی تشکیل شده‌اند. این احزاب به‌طور عمده نمایندگان شیعه و سنی را شامل می‌شوند. حزب‌الدعوه اسلامی، که با بیش از ۱۰ درصد آرا در انتخابات ۲۰۱۸ یکی از مهم‌ترین احزاب شیعه شناخته می‌شود، نقش مهمی در سیاست عراق ایفا کرده است. این حزب پس از سقوط صدام حسین، به عنوان یکی از احزاب اصلی در دولت‌های پس از جنگ شناخته شد و به‌ویژه تحت رهبری نوری مالکی، نخست‌وزیر سابق عراق، قدرت زیادی به دست آورد. در کنار حزب‌الدعوه، دیگر احزاب شیعه مانند سازمان بدر و جنبش صدر نیز وجود دارند که هر کدام به نوعی در سیاست عراق تأثیرگذار بوده‌اند. جنبش صدر به رهبری مقتدی صدر، در انتخابات ۲۰۲۱ با کسب حدود ۷۳ کرسی از ۳۲۹ کرسی پارلمان، به یکی از احزاب اصلی تبدیل شد (Ignatiev, 2017: 49-50).

دسته دوم احزاب غیراسلامی شامل گروه‌هایی است که بر اساس ایدئولوژی‌های ملی‌گرایی و دموکراسی لیبرال شکل گرفته‌اند. حزب ملی‌گرای عراق، که با حدود ۵ درصد آرا در انتخابات‌های اخیر شناخته می‌شود، یکی از نمایندگان اصلی این دسته محسوب می‌گردد. این حزب بر اساس اصول ملی‌گرایی عراقی شکل گرفته و به دنبال ایجاد یک هویت ملی مشترک برای تمام عراقی‌ها است (Al-shadeedi & van veen, 2020: 10).

احزاب کردی نیز نقش حیاتی در نظام سیاسی عراق دارند. این احزاب به نمایندگی از جمعیت کرد عراقی فعالیت می‌کنند و در منطقه کردستان عراق به عنوان یک نهاد خودگردان شناخته می‌شوند. حزب دموکرات کردستان به رهبری مسعود بارزانی و اتحادیه میهنی کردستان به رهبری جلال طالبانی، دو حزب اصلی کردی در عراق هستند که هر کدام با کسب حدود ۲۵ کرسی در پارلمان، نقش مهمی در سیاست و اقتصاد منطقه کردستان ایفا می‌کنند. این احزاب به دنبال تقویت حقوق کردها و حفظ خودمختاری منطقه کردستان هستند و در مذاکرات سیاسی با دولت مرکزی بغداد، قدرت و نفوذ زیادی دارند (Hiltermann, 2017: 6).

دسته آخر، احزاب کمونیستی و چپ‌گرا هستند که هرچند در مقایسه با دیگر گروه‌ها تعداد کمتری دارند، اما همچنان در فضای سیاسی عراق وجود دارند. احزاب چپ‌گرا و سکولار بر حقوق بشر، دموکراسی و عدالت اجتماعی تأکید می‌کنند. حزب کمونیست عراق یکی از قدیمی‌ترین احزاب سیاسی در کشور به شمار می‌رود و به‌طور مداوم در تلاش است تا صدای طبقه کارگر و اقشار کم‌درآمد را نمایندگی کند. این حزب در انتخابات ۲۰۱۸ تنها ۲ کرسی از ۳۲۹ کرسی پارلمان را به دست آورد و به‌ویژه انتقادات زیادی به سیاست‌های اقتصادی احزاب حاکم دارد (Ismael, 2007: 311).

تأثیرات احزاب سیاسی و ظهور احزاب متعدد در عراق در دوره پس از صدام بر جامعه عراق به وضوح قابل مشاهده است. احزاب نه تنها بر سیاست‌های دولتی تأثیر می‌گذارند، بلکه در شکل‌دهی به فرهنگ سیاسی و اجتماعی کشور نیز نقش دارند. احزاب سیاسی به‌ویژه در دوره‌های بحرانی، به شکل‌گیری هویت ملی کمک کرده‌اند. به عنوان مثال، احزاب کردی مانند حزب دموکرات کردستان (حزب دموکرات کردستان) و اتحادیه میهنی کردستان به دنبال تقویت هویت کردی و حقوق کردها بوده‌اند. این احزاب با برگزاری مراسم‌های فرهنگی و اجتماعی، تلاش کردند تا احساس هویت و تعلق به جامعه کردی را تقویت کنند (Hiltermann, 2017: 6-7).

احزاب سیاسی همچنین به ترویج فرهنگ و هویت‌های قومی و مذهبی در جامعه کمک کرده‌اند. به عنوان مثال، احزاب کردی با تأکید بر زبان و فرهنگ کردی، سعی در تقویت هویت ملی کردها داشته‌اند. این موضوع به افزایش آگاهی اجتماعی و سیاسی در میان کردها کمک کرده و باعث شده که آن‌ها به دنبال حقوق و منافع خود باشند. این تلاش‌ها به کردها کمک کرد تا در شرایط بحرانی و ناامنی، هویت و فرهنگ خود را حفظ کنند و به دنبال حقوق و منافع خود باشند. همچنین، احزاب سیاسی با ترویج فرهنگ دموکراسی و حقوق بشر، سعی در تقویت نهادهای مدنی و اجتماعی داشتند و این موضوع به افزایش آگاهی اجتماعی و سیاسی در میان مردم عراق کمک کرد. این فعالیت‌ها به ویژه در دوران پس از سقوط صدام حسین به شکل‌گیری یک جامعه مدنی و فعال در عراق کمک کرده است (Al-shadeedi & van veen, 2020: 25).

احزاب سیاسی در تحولات اجتماعی و اقتصادی نیز نقش مهمی ایفا کرده‌اند. برای مثال، حزب کمونیست عراق در دهه‌های ۱۹۴۰ و ۱۹۵۰ به ترویج حقوق کارگران و بهبود شرایط زندگی آن‌ها پرداخت. این حزب با برگزاری اعتصابات و تظاهرات، به دنبال بهبود وضعیت معیشتی مردم بود. این تأثیرات اقتصادی به نوبه خود به بهبود شرایط زندگی مردم و افزایش سطح رفاه اجتماعی منجر شد. همچنین، احزاب سیاسی با ایجاد برنامه‌های اقتصادی و اجتماعی، سعی در کاهش فقر و بیکاری داشتند و این موضوع به افزایش اعتماد عمومی به نهادهای سیاسی کمک کرد. این تلاش‌ها به ویژه در شرایط پس از جنگ و بحران‌های اقتصادی به کاهش نارضایتی اجتماعی و تقویت ثبات سیاسی کمک کرده است (Ismael, 2007: 320).

افزون بر این، احزاب سیاسی عراق به ترویج حقوق بشر و عدالت اجتماعی در جامعه کمک کرده‌اند. برای نمونه، احزاب اسلامی و ملی‌گرا به دنبال تحقق عدالت اجتماعی و حقوق بشر در عراق بوده‌اند و این موضوع به افزایش آگاهی اجتماعی و سیاسی مردم کمک کرده است. در این راستا، احزاب سیاسی باید به دنبال ایجاد برنامه‌های اجتماعی و اقتصادی باشند که به بهبود شرایط زندگی مردم کمک کند و به تقویت اعتماد عمومی به نهادهای سیاسی منجر شود (Alkhuzaee, 2025: 29).

تأثیرات احزاب سیاسی بر جامعه عراق نشان‌دهنده پیچیدگی‌های سیاسی و اجتماعی این کشور است. در حالی که احزاب سیاسی می‌توانند به عنوان نمایندگان واقعی مردم عمل کنند، چالش‌های موجود مانند فساد، ناامنی و عدم شفافیت می‌تواند به کاهش اعتماد عمومی و عدم مشارکت مردم در فرآیندهای سیاسی منجر گردد. این وضعیت نیاز به یک رویکرد جامع و فراگیر برای حل این چالش‌ها و ایجاد یک فضای سیاسی امن و پایدار را بیشتر نمایان می‌سازد.

۵- نظام حزبی در عراق پس از صدام

با تغییر نظام سیاسی عراق در سال ۲۰۰۳، عرصه سیاسی عراق مملو از احزاب، جنبش‌ها و نیروهای سیاسی متعدد شد. در کنار احزاب قدیمی، تعداد زیادی از احزاب و جنبش‌های جدید و همچنین ده‌ها روزنامه حزبی و غیرحزبی ظهور کردند. با توجه به تعداد زیاد این احزاب و سرعت ظهور، انحلال و ناپدید شدن آنها، و همچنین به دلیل عدم وجود یک نهاد رسمی ثبت احزاب سیاسی، به جز کمیسیون عالی انتخابات که احزاب را فقط برای اهداف انتخاباتی ثبت می‌کند، ارائه آمار دقیقی از تعداد احزاب و نیروهای سیاسی در عراق امکان‌پذیر نیست (Al-shadeedi & van veen, 2020: 25). دسته‌بندی‌های مختلفی از احزاب سیاسی در دوره پس از صدام صورت گرفته است. با این حال، قابل قبول‌ترین

دسته‌بندی، طبقه‌بندی احزاب بر اساس گرایش‌هایشان است. بر این اساس، حزب سیاسی در عراق پس از صدام به سه دسته به شرح زیر تقسیم شده‌اند:

احزاب و نیروهای با گرایش‌های اسلامی.

احزاب و نیروهای با گرایش‌های ملی‌گرایانه.

احزاب و نیروهای با گرایش‌های سکولار (Van Veen, et.al, 2017: 3).

جدول ۱. احزاب سیاسی فعال در عراق

احزاب سیاسی اصلی فعال در عرصه سیاسی عراق و گرایش آن‌ها	
نام احزاب	گرایش حزبی
حزب الدعوة الاسلامی، حزب اسلامی عراق، مجلس اعلای اسلامی عراق	اسلامی
حزب دموکرات کردستان، اتحادیه میهنی عراق	ملی‌گرا و قومیتی
حزب کمونیست عراق، حزب وفاق ملی	سکولار

۱-۵- احزاب و نیروهای سیاسی با گرایش‌های اسلامی

احزاب اسلامی شیعه و سنی از یک سو به لحاظ توانایی‌شان در تأثیرگذاری و هدایت کنش و افکار عمومی شهروندان و از سوی دیگر به لحاظ توانایی‌شان در تسلط بر دولت و نهادهای آن با کسب اکثریت آرا، نیروی مسلط سیاسی در بخش عرب‌نشین عراق بوده‌اند. تسلط احزاب مذهبی اسلامی در عرصه سیاسی، منعکس‌کننده تحولات عمده اجتماعی و سیاسی در عراق پس از صدام است. دهه ۱۹۹۰ محیط مناسبی را برای احزاب اسلامی فراهم کرد تا حامیان خود را پیدا کنند. شرایط دشوار زندگی که جامعه در طول تحریم‌های اقتصادی شاهد آن بود، علاوه بر ورشکستگی ایدئولوژیک حزب حاکم و فقدان احزاب سیاسی مؤثر و نهادهای مدنی دموکراتیک در عرصه سیاسی عراق، همگی عواملی بودند که پایگاه مردمی آماده‌ای را برای احزاب اسلامی فراهم کردند. این احزاب پس از سقوط رژیم سیاسی در ۹ آوریل ۲۰۰۳ فعالیت‌های خود را از سر گرفتند. از جمله احزاب سیاسی با گرایش‌های اسلامی می‌توان به حزب الدعوة الاسلامی، حزب اسلامی عراق و مجلس اعلای اسلامی عراق اشاره کرد.

۱-۵-۱- حزب الدعوة اسلامی

پس از سقوط صدام حسین در سال ۲۰۰۳، حزب الدعوة اسلامی به سرعت خود را به عنوان یکی از احزاب اصلی سیاسی در عراق معرفی کرد. این حزب با تکیه بر پایگاه اجتماعی قوی در میان جامعه شیعه و ساختار سازمانی منسجم، توانست در فضای سیاسی جدید نقش مهمی ایفا کند. حزب الدعوة در انتخابات مختلف مشارکت فعال داشته و موفق شد مقامات کلیدی را در دولت‌های پس از صدام به دست آورد. این حضور در قدرت، به حزب امکان داد تا تأثیر قابل توجهی بر سیاست‌گذاری‌های ملی داشته باشد و اصول ایدئولوژیک خود را در سطح کلان پیاده‌سازی کند. در این دوران، حزب الدعوة به عنوان یک نیروی پیشرو در میان احزاب شیعه شناخته شد و توانست با استفاده از فرصت‌های سیاسی ایجاد شده پس از سقوط رژیم بعث، جایگاه خود را در نظام سیاسی جدید تثبیت کند. این موفقیت نشان‌دهنده

توانایی حزب در سازگاری با شرایط جدید و بهره‌برداری از فضای باز سیاسی بود که پس از سال‌ها سرکوب به وجود آمده بود (Fantappie, 2023: 3).

در انتخابات عمومی سال ۲۰۰۵، حزب الدعوه به عنوان یکی از احزاب برتر شناخته شد و توانست نمایندگان زیادی را به پارلمان عراق انتخاب کند. این موفقیت به حزب اجازه داد تا در تشکیل دولت نقش مهمی ایفا کند و در ائتلاف‌های سیاسی تأثیرگذار باشد. حزب الدعوه با همکاری با دیگر احزاب شیعه در قالب ائتلاف یکپارچه عراق، توانست قدرت سیاسی قابل توجهی کسب کند و در تصمیم‌گیری‌های کلان کشور مشارکت فعال داشته باشد. این حضور قوی در پارلمان و دولت، به حزب این امکان را داد که سیاست‌های مبتنی بر ایدئولوژی اسلامی خود را پیش ببرد و به تقویت هویت شیعه در ساختار سیاسی عراق کمک کند. همچنین، این موفقیت‌ها باعث شد که حزب الدعوه به عنوان نماینده اصلی جامعه شیعه در برابر دیگر گروه‌های سیاسی و قومی مطرح شود. این دوره، نقطه عطفی در تاریخ حزب بود که نشان‌دهنده توانایی آن در تبدیل شدن از یک جنبش مقاومت به یک نیروی سیاسی رسمی است (Hasan, 2019: 2).

یکی از نقاط اوج جایگاه حزب الدعوه در قدرت سیاسی، انتصاب نوری المالکی، یکی از اعضای برجسته حزب، به عنوان نخست‌وزیر عراق در سال ۲۰۰۶ بود. در این زمان، حزب الدعوه تأثیر زیادی بر سیاست‌های دولتی داشت و توانست برنامه‌های خود را در سطح ملی به اجرا درآورد. دوره نخست‌وزیری المالکی به نوعی دوره طلایی حزب الدعوه محسوب می‌شود، زیرا این حزب توانست در حوزه‌های مختلف از جمله امنیت، اقتصاد و روابط خارجی، سیاست‌های خود را پیاده‌سازی کند. المالکی در طول دو دوره نخست‌وزیری خود (۲۰۰۶-۲۰۱۴)، تلاش کرد تا با تقویت نهادهای امنیتی و مبارزه با گروه‌های تروریستی، ثبات را به کشور بازگرداند. این دوران، حزب الدعوه را به مرکز قدرت سیاسی در عراق تبدیل کرد و جایگاه آن را به عنوان یک نیروی حاکم تثبیت نمود. با این حال، این دوره با چالش‌هایی نیز همراه بود که بر تصویر حزب تأثیر گذاشت (Hasan, 2019: 4).

پس از پایان دوره نخست‌وزیری المالکی، حزب الدعوه با کاهش نفوذ مستقیم در قدرت مواجه شد اما همچنان به عنوان یک نیروی مهم در سیاست عراق باقی ماند. در سال ۲۰۱۴، حیدر العبادی، یکی دیگر از اعضای حزب الدعوه، به عنوان نخست‌وزیر انتخاب شد و تلاش کرد تا با اصلاحات اقتصادی و سیاسی، جایگاه حزب را تقویت کند. دولت العبادی با چالش‌هایی مانند مبارزه با داعش و بازسازی مناطق آزاد شده مواجه بود و توانست موفقیت‌هایی در این زمینه‌ها کسب کند. با این حال، انتقادات به عملکرد اقتصادی دولت و ناتوانی در حل مشکلات معیشتی مردم، بر جایگاه حزب تأثیر گذاشت. حزب الدعوه در این دوره تلاش کرد با تمرکز بر بازسازی و بهبود خدمات عمومی، اعتماد مردم را بازگرداند، اما همچنان با موانعی مانند فساد و ناکارآمدی مواجه بود. این دوره نشان‌دهنده پیچیدگی‌های حفظ قدرت در یک نظام سیاسی چندپاره است (Dai, 2008: 242).

یکی دیگر از جنبه‌های مهم جایگاه حزب الدعوه در قدرت سیاسی پس از صدام، نقش آن در تدوین قانون اساسی جدید عراق بود. حزب الدعوه با حضور در فرآیند تدوین قانون اساسی در سال ۲۰۰۵، تلاش کرد تا اصول اسلامی را در این سند مهم ادغام کند و در عین حال، به حقوق اقلیت‌ها و اصول دموکراتیک احترام بگذارد. این نقش به حزب کمک کرد تا به عنوان یک نیروی تأثیرگذار در شکل‌دهی به نظام سیاسی جدید شناخته شود. با این حال، برخی از بندهای قانون اساسی و اجرای آن، با انتقاداتی از سوی گروه‌های مختلف مواجه شد و حزب الدعوه باید با این انتقادات مقابله می‌کرد.

این موضوع نشان‌دهنده چالش‌های حزب در ایجاد تعادل میان ایدئولوژی اسلامی و نیازهای یک جامعه متنوع است. حزب الدعوة باید با تقویت گفت‌وگو با دیگر گروه‌ها، به اجرای عادلانه قانون اساسی کمک کند (Hasan, 2019: 5).

حزب الدعوة در دوران پس از صدام، نقش مهمی در روابط خارجی عراق نیز ایفا کرد که بر جایگاه آن در قدرت تأثیر گذاشت. حزب با تقویت روابط با کشورهای منطقه، به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران، تلاش کرد از حمایت‌های منطقه‌ای برای تثبیت قدرت خود بهره‌بردارد. این روابط به حزب کمک کرد تا در برابر فشارهای خارجی مقاوم‌تر باشد، اما گاهی باعث نگرانی کشورهای همسایه و قدرت‌های بین‌المللی شد. حزب الدعوة باید با مدیریت دقیق این روابط، از ایجاد تنش‌های بیشتر جلوگیری کند و به تقویت جایگاه عراق در منطقه بپردازد. این رویکرد می‌تواند به حزب کمک کند تا به عنوان یک نیروی تأثیرگذار در سیاست خارجی عمل نماید و در عین حال، منافع ملی عراق را حفظ کند. حزب باید تعادل میان روابط منطقه‌ای و استقلال ملی را حفظ کند تا از انتقادات داخلی و خارجی جلوگیری کند (Hasan, 2019: 5).

یکی از انتقادات اصلی به جایگاه حزب الدعوة در قدرت، تمرکز بیش از حد بر منافع جامعه شیعه و نادیده گرفتن دیگر گروه‌های قومی و مذهبی است. برخی منتقدان معتقدند که حزب الدعوة در دوران قدرت، سیاست‌هایی را پیش برده که به حاشیه راندن گروه‌های سنی و کرد منجر شده است. این موضوع باعث افزایش تنش‌های قومی و مذهبی در عراق شد و جایگاه حزب را در میان بخش‌هایی از جامعه تضعیف کرد. حزب الدعوة باید با تقویت گفت‌وگو با دیگر گروه‌ها و اتخاذ سیاست‌های فراگیر، به کاهش این تنش‌ها کمک کند. این رویکرد می‌تواند به حزب کمک کند تا به عنوان یک نیروی وحدت‌بخش در جامعه شناخته شود و جایگاه خود را در میان همه اقشار جامعه تقویت کند. حزب باید نشان دهد که به اصول عدالت و برابری پایبند است (Dai, 2008: 249).

حزب الدعوة در دوران قدرت، با اعتراضات مردمی نیز مواجه شد که جایگاه آن را به چالش کشید. در سال‌های ۲۰۱۱ و پس از آن، اعتراضات گسترده‌ای علیه دولت به دلیل فساد، بیکاری و کمبود خدمات عمومی شکل گرفت. این اعتراضات، که در بسیاری از موارد به خشونت کشیده شد، نشان‌دهنده نارضایتی مردم از عملکرد حزب الدعوة در قدرت بود. حزب باید با پاسخگویی به خواسته‌های مردم و ارائه اصلاحات واقعی، به بازسازی اعتماد عمومی بپردازد. این تلاش‌ها می‌توانند به حزب کمک کنند تا جایگاه خود را در میان مردم تقویت کند و از کاهش محبوبیت جلوگیری نماید. حزب الدعوة باید با شنیدن صدای مردم و رفع نیازهای اساسی آنها، به عنوان یک نیروی پاسخگو شناخته شود. این رویکرد می‌تواند به حزب کمک کند تا در برابر چالش‌های آینده مقاوم‌تر باشد (Fantappie, 2023: 4).

یکی از دستاوردهای مهم حزب الدعوة در دوران قدرت، نقش آن در مبارزه با داعش و بازگرداندن مناطق اشغال شده بود. در دوران نخست‌وزیری حیدر العبادی، حزب الدعوة با حمایت از نیروهای امنیتی و بسیج مردمی، توانست موفقیت‌های قابل توجهی در آزادسازی شهرهایی مانند موصل کسب کند. این دستاوردها به حزب کمک کرد تا به عنوان یک نیروی حامی امنیت و ثبات در جامعه شناخته شود. با این حال، بازسازی مناطق آزادشده و بازگشت آوارگان، چالش‌های جدیدی را برای حزب ایجاد کرد. حزب الدعوة تلاش کرد با ارائه برنامه‌های مؤثر برای بازسازی و حمایت از آوارگان، به تقویت جایگاه خود بپردازد. این تلاش‌ها توانست به حزب کمک کنند تا اعتماد مردم را در مناطق آسیب‌دیده جلب کند و جایگاه خود را به عنوان یک نیروی متعهد به بازسازی کشور تقویت نماید (Fantappie, 2023: 7).

حزب الدعوه در دوران پس از صدام، با رقابت‌های سیاسی داخلی نیز مواجه بود که جایگاه آن را در قدرت تحت تأثیر قرار داد. ظهور احزاب و جریان‌های سیاسی جدید، به ویژه در میان جامعه شیعه، باعث شد که حزب الدعوه بخشی از پایگاه اجتماعی خود را از دست بدهد. جریان‌هایی مانند جریان صدر، با تأکید بر مسائل اجتماعی و مبارزه با فساد، توانستند حمایت برخی از طرفداران سابق حزب الدعوه را جلب کنند. حزب کو شید با بازنگری در سیاست‌های خود و ارائه برنامه‌های جذاب‌تر، با این رقابت‌ها مقابله کند. این رویکرد به حزب کمک کرد تا جایگاه خود را در میان جامعه شیعه حفظ کرده و به عنوان یک نیروی پیشرو باقی بماند. حزب الدعوه همچنین تلاش کرده با تقویت ارتباط با جوانان و اقشار مختلف، پایگاه اجتماعی خود را گسترش دهد. در نهایت، جایگاه حزب الدعوه اسلامی در قدرت سیاسی عراق پس از سقوط صدام، نشان‌دهنده ترکیبی از موفقیت‌ها و چالش‌ها بوده است. حزب باید به دنبال ایجاد تعادل بین اصول اسلامی و نیازهای دموکراتیک جامعه باشد تا به توسعه پایدار و عدالت اجتماعی در عراق کمک کند. این موضوع به حزب این امکان را می‌دهد که از پایگاه اجتماعی خود حمایت بیشتری کسب کند و در عین حال، به عنوان یک نیروی مثبت در عرصه سیاسی عراق شناخته شود. حزب الدعوه باید با بازنگری در عملکرد گذشته خود و ارائه اصلاحات واقعی، به بازسازی اعتماد عمومی بپردازد. این تلاش‌ها می‌توانند به حزب کمک کنند تا جایگاه خود را در میان مردم و در نظام سیاسی حفظ کند و نقش سازنده‌ای در آینده عراق ایفا نماید. حزب باید با تقویت همکاری با دیگر گروه‌ها، به عنوان یک نیروی وحدت‌بخش عمل کند (Fantappie, 2023: 7).

۲-۱-۵- حزب اسلامی عراق

حزب اسلامی امتداد اخوان المسلمین (شاخه عراق) است. این حزب در آوریل ۱۹۶۰ توسط وزارت کشور مجوز فعالیت گرفت و اولین کنفرانس خود را در ۲۹ ژوئیه ۱۹۶۰ برگزار کرد که در آن نعمان عبدالرزاق به عنوان رئیس حزب انتخاب شد. بر اساس برنامه حزب، هدف حزب اجرای احکام اسلام به صورت جامع و کامل در تمام جنبه‌های زندگی و امور افراد و دولت است. حزب اسلامی برای از بین بردن اختلافات فرقه‌ای در عراق تلاش زیادی کرد و در این راستا شروع به تشکیل هیئت‌های متعدد برای بازدید از نجف و کربلا و ملاقات با علما، به ویژه سید محسن حکیم، کرد. در این دیدارها بسیاری از مسائل اصلی کشور مطرح شد، اما این موضوع دوام زیادی نداشت، زیرا رهبران و اعضای برجسته حزب پس از انتشار یادداشتی از سوی حزب که در آن از حکومت و شخص عبدالکریم قاسم انتقاد شده بود دستگیر شدند و دفتر مرکزی حزب در بغداد تعطیل گردید و سپس پس از صدور بیانیه‌ای مبنی بر انحلال آن در ۱۷ مارس ۱۹۶۱، فعالیت آن ممنوع شد. بدین ترتیب، حزب به فعالیت مخفی روی آورد. پس از به قدرت رسیدن حزب بعث در سال ۱۹۶۸، گروه بزرگی از رهبران حزب آن را ترک کردند و ارتباط خود را با اخوان المسلمین در ۵ آوریل ۱۹۷۱ به حالت تعلیق درآوردند (Abd al-jabar, 2014: 2).

پس از تغییر رژیم در ۹ آوریل ۲۰۰۳، حزب اسلامی فعالیت سیاسی خود را در داخل عراق از سر گرفت و محسن عبدالحمید به عنوان دبیر کل آن انتخاب شد. پس از ممنوعیت فعالیت عمومی در طول دوره قبل، حزب اقدام به افتتاح صدها شعبه و دفتر مرکزی در استان‌های مختلف عراق کرد. در سال ۲۰۰۵، طارق الهاشمی به عنوان دبیر کل حزب انتخاب شد و عبدالحمید رئیس مجلس شورای حزب گردید. در انتخابات پارلمان عراق این حزب به همراه سایر

گروه‌های سنی وارد جبهه توافق شد و در کانون این جبهه قرار گرفت. در این انتخابات حزب ۴۴ کرسی به دست آورد، تعدادی از وزرا از این حزب انتخاب شدند و طارق الهاشمی معاون رئیس‌جمهور شد. مهمترین اهداف حزب اسلامی عبارت‌اند از:

- ۱- مشارکت نیروهای ملی در عراق برای ایجاد یک نظام پارلمانی عادلانه و کثرت‌گرا.
- ۲- تلاش برای تضمین حقوق و آزادی‌های اساسی عراقی‌ها.
- ۳- به رسمیت شناختن حقوق سیاسی و فرهنگی ملیت‌های تشکیل‌دهنده ملت عراق.
- ۴- حمایت و کمک به جنبش علمی و فرهنگی در کشور، حفظ آثار اسلامی و ملی و احیای میراث اصیل عراقی.
- ۵- تلاش برای توسعه اقتصاد عراق، مشارکت در بازسازی آن و حفاظت و بهبود محیط زیست.
- ۶- تحکیم نهادهای جامعه مدنی با حمایت از فدراسیون‌های توده‌ای و اتحادیه‌های حرفه‌ای.
- ۷- توسعه برنامه‌های درسی آموزشی در تمام سطوح، برای دستیابی به توسعه علمی، فرهنگی و آموزشی.
- ۸- ممنوعیت پاکسازی قومی، نسل‌کشی، کوچ اجباری و تغییرات جمعیتی در هر نقطه از کشور.
- ۹- حفظ ثروت‌های عراق و ایجاد کنترل‌هایی برای جلوگیری از سوءاستفاده از آن.
- ۱۰- ایجاد روابط مستحکم با کشورهای همسایه برای دستیابی به منافع مشترک (Seloom, 2018:4).

مواضع حزب اسلامی در روند سیاسی با تردید و عدم اتخاذ مواضع قاطع در برخی مسائل همراه بوده است. این حزب چندین بار اعلام کرده که انتخابات را تحریم نموده و در انتخابات شرکت نمی‌کند با این حال در لحظه آخر در انتخابات مشارکت نموده است. اگرچه این حزب در انتخابات پارلمانی و شوراهای استانی متوالی عراق شرکت کرده اما نفوذ آن همچنان در مناطق سنی‌نشین متمرکز ماند. در واقع، نفوذ آن به دلایل زیادی، از جمله؛ وضعیت داخلی حزب، نقش فزاینده قبایل و چهره‌های سنی غیراسلامی، نقش مداوم حزب بعث و انکار تاریخی آن در آن مناطق، نقش فزاینده جنبش سلفی و نقش احزاب سیاسی اسلامی افراطی، ظهور تروریسم و رابطه مشکل‌ساز حزب با جنبش بین‌المللی اخوان المسلمین، شاهد کاهش محسوسی بوده است. با این حال، این حزب هنوز قادر به بسیج تعداد زیادی از افراد وابسته به جنبش اسلامی سنی است و همچنان از طریق بُعد فرقه‌ای و با تکیه بر گفتمان مذهبی در صحنه سیاسی عراق فعالیت دارد (Abd al-jabar, 2014: 2).

مواضع متزلزل و مردد حزب اسلامی دلیل کناره‌گیری اعضای ارشد آن، مانند حاجم الحسنی، علی بابان، طارق الهاشمی، سلمان الجمیلی، عمر الکربولی و نیز شکاف بین حزب و شهروندان بوده است. این شکاف با نتایج انتخابات شوراهای محلی در سال ۲۰۰۹ و انتخابات پارلمانی در سال ۲۰۱۰ تأیید شد، که در آن حزب فقط ۶ کرسی در سراسر عراق به دست آورد. در مورد انتخابات ۲۰۱۴، این حزب در فهرست «اتحاد برای اصلاحات» شرکت کرد که با کسب ۲۳ کرسی در جایگاه هفتم قرار گرفت (Seloom, 2018: 5-6).

۳-۱-۵- مجلس اعلای انقلاب اسلامی

پس از اعدام مرجع دینی، سید محمد باقر صدر، در آوریل ۱۹۸۰، که منجر به ایجاد خلاء بزرگی در رهبری جنبش میدانی و سیاسی عرصه اسلامی عراق شد، و همچنین وقوع جنگ ایران و عراق (۱۹۸۰-۱۹۸۸)، و نیز تشدید سرعت

حذف نمادهای جنبش اسلامی، یافتن جایگزینی برای رهبری عرصه اسلامی عراق ضروری بود. پس از تلاش‌های فراوان و مشورت‌های مستمر بین همه گروه‌های فعال سیاسی و مذهبی عراق، آیت‌الله شهید سید محمد باقر حکیم در یک کنفرانس مطبوعاتی در تهران، تشکیل مجلس اعلای انقلاب اسلامی را اعلام کرد. این اتفاق در ۱۷ نوامبر ۱۹۸۲ رخ داد. هدف از تأسیس این حزب، همان‌طور که در بیانیه تأسیس ذکر شده است، این بود که حزب یک نهاد برای رهبری و مدیریت انقلاب اسلامی در عراق باشد، مسئولیت‌های خود را تا سرنگونی رژیم دیکتاتوری ادامه دهد و سپس موضوع را به مردم عراق واگذار کند تا نظام سیاسی مناسب خود را انتخاب کنند. مجلس اعلا از زمان تأسیس خود، در صدد جلب مخالفان عراقی و تلاش برای پروژه و آنها بود. بر این اساس، در برگزاری کنفرانس‌های سیاسی مشارکت داشته و در اکثر پروژه‌هایی که هدفشان هماهنگی بین مخالفان رژیم صدام بود مشارکت فعال داشت.

پس از تغییر نظام سیاسی در ۹ آوریل ۲۰۰۳، رهبری و کادرهای مجلس اعلا به عراق بازگشتند و در دولت و روند سیاسی مشارکت کردند. محمدا باقر الحکم، بنیان‌گذار مجلس و رئیس آن از زمان تأسیس تا زمان شهادتش در اوت ۲۰۰۳، رهبری حزب را بر عهده داشت. از آن زمان رهبری حزب را برادرش، آقای عبدالعزیز حکیم، بر عهده گرفت. پس از آن، عمار حکیم، پسر عبدالعزیز حکیم، وظیفه مدیریت و راهبری شورا را بر عهده داشت (Kotinsky, 2022: 50).

برنامه حزب در دوره جدید به شرح زیر بوده است:

۱- برنامه‌ریزی و مشارکت در پروژه‌های ملی برای برقراری عدالت در وضعیت جدید عراق تحت یک نظام حکومتی کثرت‌گرای مبتنی بر قانون اساسی.

۲- استقبال از همه نیروهای اصیل اسلامی در عرصه عراق و تلاش برای گنجاندن آنها در نهاد سیاسی و هماهنگی با آنها در صورت عدم امکان وحدت کامل.

۳- رای مقابله با نقشه‌های خصمانه علیه اسلام و ملت عراق از هر منبعی.

۴- برنامه‌ریزی برای حفظ ملت به عنوان یک ملت اسلامی، و وجود نیروها و نهادهای اسلامی.

۵- مدیریت و راهبری کلیه فعالیت‌های سیاسی، رسانه‌ای و جهادی اسلامی عراق.

۶- رسیدگی به مستضعفان، مظلومان و ایثارگران و مطالبه حقوق آنها.

مجلس اعلا، علیرغم پذیرش استقرار حکومت اسلامی در عراق، به مشارکت همه عراقی‌ها، به اصل انتقال مسالمت‌آمیز قدرت و به اتکا به سازوکارهایی که بر انتخابات آزاد در کشور و تفکیک قوا متکی است، اعتقاد دارد (Kotinsky, 2022: 52).

در مورد مشارکت سیاسی در حکومت و اداره کشور، شورای عالی در شورای حکومت انتقالی به نمایندگی عبدالعزیز حکیم شرکت کرد و سپس با تعدادی از احزاب و نیروهای سیاسی حاضر در فهرست ائتلاف یکپارچه عراق در انتخابات ژانویه ۲۰۰۵ ائتلاف تشکیل داد که با ۱۴۰ کرسی در رتبه اول قرار گرفت، اما در انتخابات دسامبر ۲۰۰۵، ۱۲۸ کرسی به دست آورد. مجلس اعلای اسلامی عراق در دولت جعفری علاوه بر وزارت کشور، سمت معاون اول رئیس‌جمهور، به نمایندگی عادل عبدالمهدی، را نیز به دست آورد. در دولت اول نوری‌المالکی، مجلس اعلا علاوه بر وزارت دارایی، سمت معاون اول رئیس‌جمهور را نیز حفظ کرد. در انتخابات مارس ۲۰۱۰، مجلس اعلای اسلامی عراق به همراه چندین حزب و نیروی سیاسی دیگر، فهرست ائتلاف ملی عراق را تشکیل دادند که ۷۰ کرسی را به دست آورد. در انتخابات

۲۰۱۴، مجلس اعلا به عنوان بخشی از ائتلاف شیعی در انتخابات شرکت کرد که با ۲۹ کرسی در جایگاه سوم قرار گرفت (Al-heydari, 2015: 63).

۵-۲- احزاب و نیروهای سیاسی با گرایش‌های ملی‌گرای

از جمله احزاب با گرایش‌های قومیتی و ملی‌گرایانه می‌توان به حزب دموکرات کردستان و اتحادیه میهنی عراق اشاره کرد.

۵-۲-۱- حزب دموکرات کردستان

حزب دموکرات کردستان عراق در سال ۱۹۴۶ در بغداد تأسیس شد. رهبری این حزب به مصطفی بارزانی، یکی از شخصیت‌های برجسته و مبارز کرد، واگذار شد. بارزانی که پیش از این نیز در قیام‌های مختلف علیه ظلم و ستم دولت مرکزی عراق فعال بود، در آن زمان در مهاباد به سر می‌برد. تأسیس این حزب در پی فرو ریختن جمهوری مهاباد و خروج بارزانی به شوروی صورت گرفت. در این دوران، حزب دموکرات کردستان به‌طور مخفیانه در عراق سازماندهی شد و به دنبال ایجاد یک هویت سیاسی برای کردها در این کشور بود (Mc Dowall, 2000: 240).

در دوران قبل از سقوط صدام حسین در سال ۲۰۰۳، حزب دموکرات کردستان با رهبری مصطفی بارزانی و پس از او مسعود بارزانی، به عنوان یک نیروی اصلی در مبارزه برای حقوق کردها و خودمختاری در عراق شناخته می‌شد. این حزب، در برابر رژیم بعث که به سرکوب شدید کردها و نادیده گرفتن حقوق آن‌ها می‌پرداخت، مقاومت می‌کرد. حزب دموکرات کردستان با اتخاذ استراتژی‌های مختلف از جمله؛ مبارزات مسلحانه، مقاومت سیاسی و دیپلماسی تلاش می‌کرد تا به اهداف خود دست یابد و حقوق کردها را در عراق تضمین کند. فعالیت‌های حزب دموکرات کردستان در این دوره با چالش‌های فراوانی همراه بود، زیرا رژیم بعث هرگونه تلاش برای خودمختاری کردها را با خشونت پاسخ می‌داد و از هیچ اقدامی برای سرکوب جنبش کردها دریغ نمی‌کرد. این شرایط، حزب را وادار کرد تا با انعطاف‌پذیری و خلاقیت در برابر فشارهای رژیم عمل کند. حزب دموکرات کردستان در این دوران به عنوان نماد مقاومت کردها در برابر ظلم رژیم بعث شناخته می‌شد (Mc Dowall, 1996: 241).

پس از سقوط صدام حسین در سال ۲۰۰۳، حزب دموکرات کردستان وارد یک دوره جدید از فعالیت‌های سیاسی و سازمانی شد. در این دوره، حزب دموکرات کردستان با بهره‌گیری از فرصت‌های به دست آمده، ساختار سیاسی و سازمانی خود را بازسازی و تقویت کرد. این حزب، با درک اهمیت نقش خود در آینده عراق و منطقه، تلاش کرد تا ساختاری منسجم و کارآمد ایجاد کند که بتواند نیازهای جامعه کردستان را برآورده سازد و در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی نقش فعالی ایفا کند. این بازسازی شامل تغییراتی در رهبری، ساختار کمیته‌ها، و نحوه تعامل با جامعه بود که هدف آن افزایش کارایی و پاسخگویی حزب بود. حزب دموکرات کردستان با این اقدامات، توانست جایگاه خود را به عنوان یک نیروی کلیدی در اقلیم کردستان و عراق تثبیت کند. این دوره، فرصت‌های بی‌سابقه‌ای برای خودمختاری و توسعه در اختیار حزب قرار داد که نیازمند سازماندهی مؤثر بود (Benjamin et.al, 2017: 224).

در رأس حزب، رهبری حزب دموکرات کردستان قرار داشت که مسئولیت اتخاذ تصمیمات کلیدی و تعیین استراتژی‌های حزب را بر عهده داشت. این رهبری معمولاً از میان شخصیت‌های برجسته و مورد اعتماد مردم انتخاب می‌شد و شامل خانواده بارزانی، به عنوان یک نیروی مهم در رهبری حزب بود. مسعود بارزانی به عنوان رهبر حزب دموکرات

کردستان، نقش مهمی در هدایت حزب و تعیین سیاست‌های آن ایفا می‌کرد و به عنوان نماد وحدت و رهبری کردها شناخته می‌شد. در زیرمجموعه رهبری، کمیته‌های مختلفی وجود داشت که هر یک به امور خاصی رسیدگی می‌کردند، از جمله؛ کمیته‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و روابط خارجی. این کمیته‌ها، مسئولیت اجرای سیاست‌های حزب و پیگیری امور مربوط به حوزه خود را بر عهده داشتند و با بهره‌گیری از کارشناسان و متخصصان، به رهبری حزب مشاوره می‌دادند. این ساختار، امکان مدیریت مؤثر و تخصصی امور را فراهم می‌کرد (O'Shea, 2004: 21).

حزب دموکرات کردستان در دوره بعد از صدام، به دنبال تقویت نقش خود در اداره اقلیم کردستان بود. این حزب، با همکاری دیگر احزاب کرد، سعی کرد تا یک دولت کارآمد و پاسخگو ایجاد کند که به نیازهای مردم کردستان پاسخ دهد. حزب دموکرات کردستان همچنین به دنبال توسعه اقتصادی و بهبود شرایط زندگی مردم کردستان بود. این حزب، با جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی، توسعه زیرساخت‌ها و ایجاد فرصت‌های شغلی، تلاش می‌کرد تا رفاه و آسایش را برای مردم کردستان به ارمغان آورد. حزب دموکرات کردستان با اتخاذ سیاست‌های مناسب در زمینه‌های مختلف، از جمله توسعه اقتصادی، به دنبال ارتقای سطح زندگی مردم و ایجاد یک جامعه پیشرفته در اقلیم کردستان بود. این تلاش‌ها نشان دهنده تعهد حزب به بهبود شرایط زندگی و ایجاد ثبات در منطقه بود (Hiltermann, 2017: 3).

۲-۵- حزب اتحادیه میهنی کردستان عراق

اتحادیه میهنی کردستان در اول ژوئن ۱۹۷۵ در سوریه، به ابتکار جلال طالبانی، فواد معصوم، عادل مراد و عبدالرزاق میرزا عزیز تأسیس شد. هدف از تأسیس این حزب، پر کردن خلاء ناشی از غیبت حزب دموکرات کردستان و توقف جنبش کردی پس از توافق الجزایر بین شاه ایران و صدام حسین در سال ۱۹۷۵ بود. ایران در ازای واگذاری بخشی از شط‌العرب توسط صدام حسین به ایران، حمایت خود از کردها را متوقف کرد. اتحادیه میهنی کردستان از ائتلافی از سه سازمان تشکیل شد؛ ۱- اتحادیه کردستان، به رهبری نوشیروان مصطفی ۲- جنبش سوسیالیستی کردستان، که شامل گروهی از کادرهای برجسته‌ای بود که قبلاً در حزب دموکرات کردستان کار می‌کردند ۳- اتحادیه عمومی که توسط جلال طالبانی و فواد معصوم نمایندگی می‌شد. جلال طالبانی به عنوان دبیر کل اتحادیه و نوشیروان مصطفی به عنوان معاون او انتخاب شدند (Abd al-jabar, 2013: 5).

برنامه اتحادیه میهنی بیان می‌کرد که این حزب یک سازمان سیاسی سوسیالیستی و دموکراتیک است که برای صلح، دموکراسی و برابری و علیه دیکتاتوری، جنگ، اشغال، تجاوز ملی و استثمار طبقاتی، مذهبی و فرقه‌ای مبارزه می‌کند. این اتحادیه همچنین برای خودمختاری، همکاری، همزیستی مسالمت‌آمیز و همبستگی بین مردم مبارزه می‌کرد (Al-khersan, 1991: 54).

پس از تغییر سیاسی که در آوریل ۲۰۰۳ در عراق رخ داد، اتحادیه میهنی کردستان مانند همه احزاب عراقی، شعار دموکراسی و آزادی را مطرح کرد و بر ضرورت ایجاد نظام فدرالی برای عراق تأکید ورزید. در مورد مشارکت سیاسی اتحادیه میهنی کردستان پس از سال ۲۰۰۳ باید گفت که این حزب در انتخابات ژانویه ۲۰۰۵ با احزاب کرد در فهرست کردستان، ۷۵ کرسی را به دست آورد در حالی که در انتخابات دسامبر همان سال ۵۳ کرسی و در انتخابات مارس ۲۰۱۰، ۴۳ کرسی را به دست آورد. جلال طالبانی، رهبر اتحادیه میهنی کردستان، از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۴ سمت ریاست‌جمهوری

را بر عهده داشت در حالی که این حزب در انتخابات ۲۰۱۴، ۱۹ کرسی از مجموع ۵۹ کرسی کسب شده توسط فهرست ائتلاف کردستان را به دست آورد و فواد معصوم به عنوان رئیس جمهور عراق انتخاب شد (Hiltermann, 2017: 3-4).

۳-۵- احزاب و نیروهای سیاسی با گرایش های سکولار

با وجود حضور تعدادی از احزاب سکولار در عرصه سیاسی عراق، حضور آنها در عرصه سیاسی و حزبی عراق چندان پررنگ نبوده است. دلیل این امر این است که این احزاب عمدتاً ضعیف و فاقد حمایت مردمی یا کارآمدی سازمانی می باشند. علاوه بر این بخش قابل توجهی طبقه متوسط به عنوان اصلی ترین حامیان این احزاب از عراق مهاجرت کرده اند. این احزاب عمدتاً کوچک و پراکنده هستند و به دلیل رقابت شدید بین خود، قادر به تشکیل ائتلاف و هماهنگ سازی تلاش های خود در مواجهه با رویدادهای شتابنده عراق نیستند. از جمله این احزاب می توان به حزب کمونیست عراق و حزب وفاق ملی عراق اشاره کرد.

۱-۳-۵- حزب کمونیست عراق

حزب کمونیست عراق یکی از قدیمی ترین احزاب سیاسی سکولار است که هنوز در عراق وجود دارد. این حزب، چه در صفوف مخالفان و چه در کنار دولت، در شکل گیری بسیاری از رویدادهای مهمی که عراق تجربه کرده نقش داشته است. حزب کمونیست عراق در ۳۱ مارس ۱۹۳۴ در بغداد توسط یوسف سلمان یوسف (فهد)، به عنوان یک سازمان متحد از کمونیست های عراقی تأسیس شد. پس از تغییری که عراق در سال ۲۰۰۳ شاهد آن بود، حزب کمونیست مجموعه ای از تغییرات را در نظام فکری و گفتمان سیاسی خود ایجاد کرد. در این دوره، حزب کمونیست یکی از احزایی بود که در شورای حکومتی شرکت کرد و پس از آن در انتخابات ژانویه ۲۰۰۵ با فهرست مستقل «اتحاد مردمی» مشارکت نمود و در نتیجه، دو کرسی در مجلس نمایندگان به دست آورد در حالی که در انتخابات دسامبر ۲۰۰۵ در فهرست ملی عراق به رهبری ایاد علاوی شرکت کرد و در نهایت حزب کمونیست در انتخابات ۲۰۱۰ شرکت کرد و هیچ کرسی به دست نیاورد. همچنین در انتخابات ۲۰۱۴، این حزب در فهرست «ائتلاف دموکراتیک» شرکت کرد و هیچ کرسی به دست نیاورد (Franzén, 2019: 8).

۲-۳-۵- جنبش وفاق ملی

جنبش وفاق ملی در جریان جنگ دوم خلیج فارس در سال ۱۹۹۱ به عنوان یک حزب مخالف رژیم سابق در اولین کنفرانس مخالفان عراق تشکیل شد. این جنبش تلاش های خود را بر بسیج نیروهای ملی علیه رژیم صدام حسین متمرکز کرد. این جنبش در ابتدا با نام «جنبش الوفاق» روزنامه ای دوره ای به نام «الوفاق» منتشر کرد و لندن را به عنوان مقر خود برگزید. دکتر ایاد علاوی، دبیر کل جنبش، و صالح عمر العلی، یکی از برجسته ترین بنیانگذاران این جنبش بودند (Al-shadeedi & van veen, 2020: 8).

جنبش وفاق ملی اساساً بر قیام علیه گروه حاکم و اعتقاد به ضرورت سرنگونی دیکتاتوری و ایجاد یک جایگزین دموکراتیک که آزادی و حاکمیت ملی عراق را تضمین کند و وسیع ترین اقشار عراقی را در فرآیند تصمیم گیری سیاسی

و اقتصادی و انتقال قدرت به شیوه‌ای دموکراتیک مشارکت دهد، استوار بود. جنبش وفاق ملی عراق، دموکراسی را به عنوان یک شیوه زندگی پذیرفته و مهمترین اصول خود را عبارت میداند از:

۱- اصل فردگرایی، که فرد را موجودی ذاتاً ارزشمند می‌داند که در آزادی و حقوق خود با سایر افراد برابر است. از سوی دیگر، دولت‌ها و حکومت‌ها صرفاً وسیله‌ای برای سازماندهی روابط اعضای جامعه به گونه‌ای هستند که منافع مشترک آنها را تأمین و محقق کرده و از حقوق آنها محافظت کند.

۲- مدارا و بی‌طرفی اخلاقی، که اصل تکثرگرایی و بی‌طرفی را نسبت به یک نظر نسبت به نظر دیگر، یک جنسیت نسبت به جنسیت دیگر یا یک باور نسبت به باور دیگر مفروض می‌گیرد و همچنین پذیرش نظرات، تفاسیر و سلیقه‌های مختلف را در نظر می‌گیرد.

۳- برابری در برابر قانون، که بر برابری در احترام و رفتار، علیرغم تفاوت در داده‌های اکتسابی و وراثتی، تأکید دارد.

۴- عقلانیت که با اهمیت و نقش مصالحه منصفانه و در آشتی دادن منافع، نظرات و اهداف رقیب که فرض می‌شود وجود دارند، نشان داده می‌شود. این اصل همچنین بر اهمیت گفتگو، اقناع و استدلال تأکید دارد (Al-shadeedi & van veen, 2020: 10).

در مورد مشارکت سیاسی این جنبش پس از سال ۲۰۰۳، باید گفت که این جنبش در شورای حکومت انتقالی به ریاست ایاد علاوی، که در سال ۲۰۰۴ نخست وزیر دولت موقت شد، شرکت داشت. همچنین در انتخابات ژانویه ۲۰۰۵ در فهرست عراقی، که شامل تعدادی از احزاب سکولار بود، شرکت کرد و ۴۰ کرسی به دست آورد در حالی که در انتخابات دسامبر ۲۰۰۵ این حزب ۲۵ کرسی به دست آورد و سرانجام در انتخابات مارس ۲۰۱۰ شرکت کرد و با ۹۱ کرسی در جایگاه اول قرار گرفت. در همین حال، این حزب انتخابات ۲۰۱۴ به عنوان بخشی از ائتلاف ملی شرکت کرد و پس از کسب تنها ۲۱ کرسی در جایگاه پنجم قرار گرفت (Ebrahim, 2015: 11).

۶- چالش‌های احزاب سیاسی عراق در دوره پس از صدام

نظام حزبی در عراق با چالش‌های جدی مواجه است. احزاب مختلف معمولاً بر اساس هویت‌های قومی و مذهبی شکل گرفته‌اند و به دنبال حفظ منافع خاص گروه‌های خود هستند. این تنوع و چندگانگی به دلیل ترکیب قومی و مذهبی جمعیت عراق و تاریخ پیچیده اجتماعی آن است. نظام حزبی در عراق دارای ویژگی‌های خاصی است که آن را از سایر کشورها متمایز می‌کند. یکی از این ویژگی‌ها وابستگی به هویت‌های قومی و مذهبی است که باعث می‌شود احزاب به دنبال منافع خاص گروه‌های خود باشند و نتوانند به یک اجماع ملی دست یابند. این وابستگی به هویت‌ها همچنین موجب ایجاد تفرقه و عدم انسجام در سیاست‌های کلان می‌شود. علاوه بر این، رقابت‌های داخلی میان احزاب و همچنین نفوذ بازیگران خارجی، مانند ایران و ایالات متحده، بر روی نظام حزبی عراق تأثیرگذار بوده است. این رقابت‌ها می‌تواند به تضعیف احزاب و ایجاد بی‌ثباتی سیاسی منجر شود. نفوذ کشورهای خارجی، به ویژه ایران و ایالات متحده، بر روی سیاست‌های داخلی عراق و احزاب آن تأثیرگذار بوده است. این نفوذ می‌تواند به بی‌ثباتی و عدم انسجام در سیاست داخلی منجر شود. در واقع، بسیاری از احزاب سیاسی در عراق به نوعی تحت تأثیر و حمایت کشورهای خارجی قرار دارند و این وابستگی می‌تواند به استقلال و خودمختاری احزاب آسیب بزند. به عنوان مثال، برخی از احزاب شیعه به

حمایت‌های مالی و نظامی ایران وابسته هستند و این موضوع بر روی تصمیم‌گیری‌های سیاسی آن‌ها تأثیرگذار است (Al-Khalidi, 2022: 6).

از دیگر چالش‌های نظام حزبی در عراق، فساد گسترده و ناکارآمدی احزاب است که به بی‌اعتمادی عمومی منجر شده است. بسیاری از مردم به دلیل فساد و ناکارآمدی احزاب از مشارکت سیاسی خودداری می‌کنند. این مشکل باعث شده که عراقی‌ها به نهادهای سیاسی و احزاب اعتماد نکنند و این عدم اعتماد به طور مستقیم بر روی مشارکت سیاسی و میزان حضور مردم در انتخابات تأثیرگذار باشد. خشونت و ناامنی نیز یکی از عوامل اصلی تضعیف نظام حزبی است. گروه‌های تروریستی مانند داعش، به‌ویژه در سال‌های اخیر، تأثیر منفی بر روی فعالیت‌های سیاسی و حزبی داشته‌اند و این موضوع باعث ایجاد ترس و عدم تمایل به مشارکت در فرآیندهای سیاسی شده است (Yadav, 2024: 9). این وضعیت ناامنی نه تنها بر روی زندگی روزمره مردم تأثیر گذاشته، بلکه مانع از شکل‌گیری یک فضای سیاسی پایدار و سالم نیز شده است. در چنین شرایطی، احزاب نمی‌توانند به‌طور مؤثر فعالیت کنند و به نیازهای مردم پاسخ دهند.

یکی از بزرگ‌ترین چالش‌ها ناکارآمدی در نهادهای سیاسی است. بسیاری از احزاب به دلیل فساد مالی و اداری، نتوانسته‌اند به‌طور مؤثر به نیازهای مردم پاسخ دهند. این وضعیت به کاهش اعتماد عمومی به نهادهای سیاسی و افزایش نارضایتی اجتماعی منجر شده است. به عنوان مثال، افزایش فساد در نهادهای دولتی و سیاسی باعث شده که بسیاری از مردم به سیاستمداران و احزاب سیاسی بی‌اعتماد شوند و این امر می‌تواند به ناپایداری سیاسی و اجتماعی منجر شود. چالش دیگر، ناامنی و تروریسم است. گروه‌های افراطی مانند داعش با استفاده از شرایط ناامن، سعی در افزایش نفوذ خود در مناطق مختلف عراق داشتند و این موضوع به افزایش تنش‌های قومی و مذهبی منجر شد (Al-shadeedi & van veen, 2020: 25).

احزاب سیاسی باید به این چالش‌ها پاسخ می‌دادند و سعی می‌کردند تا با ارائه برنامه‌های اصلاحی، اعتماد مردم را جلب کنند. این موضوع به‌ویژه در شرایطی که بسیاری از عراقی‌ها به دنبال امنیت و ثبات هستند اهمیت دارد. علاوه بر این، احزاب سیاسی باید به دنبال ایجاد یک رویکرد جامع برای حل مشکلات اقتصادی و اجتماعی باشند. این موضوع به‌ویژه در شرایطی که بسیاری از عراقی‌ها به دنبال بهبود شرایط زندگی خود هستند، اهمیت دارد. به همین دلیل، احزاب سیاسی باید به دنبال ایجاد برنامه‌های اجتماعی و اقتصادی مؤثری باشند که به بهبود شرایط زندگی مردم کمک کند و به تقویت اعتماد عمومی به نهادهای سیاسی منجر شود (Marr, 2018: 4). این تلاش‌ها می‌تواند به کاهش نارضایتی اجتماعی و تقویت ثبات سیاسی کمک کند. در نهایت احزاب سیاسی باید به دنبال ایجاد یک گفتگوی سازنده با جامعه مدنی و سازمان‌های غیردولتی باشند. این گفتگو می‌تواند به تقویت همکاری‌ها و ایجاد یک فضای سیاسی سالم و پایدار کمک کند. به عنوان مثال، احزاب می‌توانند با همکاری با سازمان‌های غیردولتی در زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی، به بهبود وضعیت جامعه کمک کنند و اعتماد عمومی را به نهادهای سیاسی افزایش دهند.

به‌طور کلی می‌توان گفت نظام حزبی عراق به دلیل تنوع قومی و مذهبی، دارای پیچیدگی‌های خاصی است. هر یک از این احزاب با چالش‌های خاص خود مواجه هستند که می‌تواند شامل فساد، بی‌اعتمادی عمومی و نفوذ خارجی باشد. بر اساس گزارش‌های بین‌المللی، فساد در عراق به یکی از معضلات اصلی تبدیل شده است و برآورد شده است که حدود ۲۵ تا ۳۰ درصد از درآمدهای نفتی کشور به‌طور غیرقانونی به جیب افراد خاص می‌رود، که این امر به مشکلات اقتصادی و اجتماعی دامن زده است.

آینده نظام حزبی در عراق به توانایی این احزاب در پاسخگویی به نیازهای مردم و ایجاد یک اجماع ملی بستگی دارد. همچنین نقش رسانه‌ها در تقویت نظام حزبی و افزایش شفافیت در فعالیت‌های سیاسی نمی‌تواند نادیده گرفته شود. رسانه‌ها می‌توانند به عنوان یک پل ارتباطی میان احزاب و مردم عمل کنند و از این طریق، احزاب را به پاسخگویی وادارند. با افزایش دسترسی به اطلاعات و رسانه‌های آزاد، مردم می‌توانند به راحتی از فعالیت‌های احزاب و نمایندگان خود آگاه شوند و این موضوع می‌تواند به تقویت دموکراسی در عراق کمک کند (Benjamin et.al, 2017: 238).

برای بهبود وضعیت سیاسی و اجتماعی در عراق، نیاز به اصلاحات در نظام حزبی و ایجاد اعتماد عمومی وجود دارد. اصلاحات باید به گونه‌ای باشد که احزاب بتوانند به عنوان نمایندگان واقعی مردم عمل کنند و به نیازهای جامعه پاسخ دهند. در این راستا، یکی از اقداماتی که می‌تواند به تقویت نظام حزبی کمک کند، آموزش و آگاهی‌بخشی به مردم درباره حقوق سیاسی و اجتماعی شان است. افزایش آگاهی عمومی می‌تواند به مردم کمک کند تا با مشارکت فعال‌تر در فرآیندهای سیاسی، نظارت بیشتری بر روی عملکرد احزاب و نمایندگان خود داشته باشند. همچنین، این آگاهی می‌تواند به ایجاد فشار بر روی احزاب برای پاسخگویی به نیازهای مردم منجر شود (Yadav, 2024: 9).

مقابله با فساد و ترویج شفافیت در فعالیت‌های سیاسی و اقتصادی نیز از جمله اقداماتی است که می‌تواند به تقویت نظام حزبی در عراق کمک کند. برای این منظور، نیاز به ایجاد نهادهای مستقل و قوی برای نظارت بر فعالیت‌های مالی و اداری احزاب وجود دارد. همچنین، باید قوانین و مقرراتی برای شفافیت در فعالیت‌های احزاب و جلوگیری از فساد مالی وضع شود. ایجاد یک سیستم نظارتی مؤثر می‌تواند به بهبود عملکرد احزاب و افزایش اعتماد عمومی کمک کند.

آینده نظام حزبی در عراق به میزان زیادی به توانایی احزاب در ایجاد یک اجماع ملی و پاسخگویی به نیازهای جامعه بستگی دارد. اگر احزاب بتوانند بر مشکلات داخلی و چالش‌های خارجی غلبه کنند و به‌طور مؤثر بر روی مسائلی مانند توسعه اقتصادی و اجتماعی کار کنند، می‌توانند به افزایش اعتماد عمومی و مشارکت سیاسی منجر شوند. یکی دیگر از راهکارها، ایجاد ائتلاف‌های سیاسی میان احزاب مختلف است. این ائتلاف‌ها می‌تواند به احزاب کمک کند تا با هم همکاری کنند و به یک اجماع ملی دست یابند. در نهایت، نظام حزبی در عراق به‌عنوان یک نظام پیچیده و چندوجهی، تحت تأثیر تاریخ، فرهنگ و سیاست‌های داخلی و خارجی قرار دارد. برای بهبود وضعیت سیاسی و اجتماعی در عراق، نیاز به اصلاحات در نظام حزبی و ایجاد اعتماد عمومی وجود دارد. این اصلاحات می‌تواند به ایجاد یک نظام سیاسی پایدار و دموکراتیک منجر شود که نمایندگان واقعی مردم را به عرصه قدرت وارد کند و به نیازهای جامعه پاسخگو باشد (Al-Ali, 2021: 11).

مشارکت جوانان نیز یکی دیگر از عوامل کلیدی در بهبود نظام حزبی در عراق است. جوانان به عنوان نسل آینده می‌توانند نقش مهمی در شکل‌دهی به سیاست‌های کشور ایفا کنند. با افزایش مشارکت جوانان در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی، می‌تواند به تغییرات مثبت در نظام حزبی و بهبود وضعیت سیاسی عراق کمک کنند. همچنین احزاب باید به نیازها و خواسته‌های جوانان توجه کنند و سیاست‌های خود را به گونه‌ای تنظیم کنند که بتوانند از انرژی و خلاقیت این نسل بهره‌برداری کنند.

نتیجه‌گیری

این پژوهش به بررسی جامع احزاب سیاسی و نظام حزبی در عراق پس از سقوط رژیم صدام حسین اختصاص یافته است. در این پژوهش، ساختار نظام حزبی، عملکرد احزاب، چالش‌های پیش روی آن‌ها و تأثیرات این احزاب بر دموکراسی و توسعه اجتماعی کشور مورد تحلیل قرار گرفت. نظام حزبی عراق به سرعت پس از ۲۰۰۳ متحول شد و احزاب جدید با ایدئولوژی‌های مختلف به عرصه سیاسی وارد شدند. ظهور و فعالیت احزاب سیاسی در این دوره را می‌توان بر اساس نظریه تضادهای اجتماعی توضیح داد. شکاف‌ها و تضادهای اجتماعی عراق که تا مدت‌ها تحت رژیم اقتدارگرای صدام حسین سرکوب و نادیده گرفته شده بود در دوره پس از صدام فرصت ظهور و بروز پیدا کرد. از دل این شکاف‌ها و تضادهای اجتماعی سازمان‌های سیاسی و از جمله احزاب سیاسی ظهور کردند. در دوره پس از صدام این احزاب و گروه‌های سیاسی بیشتر به دنبال حفظ و تقویت منافع گروه و شکاف اجتماعی بودند که نمایندگی آن را برعهده داشت. در نتیجه در بسیاری از مواقع منافع ملی فدای منافع فرقه‌ای و گروهی شده است و احزاب سیاسی به عنوان بازیگران اصلی دموکراسی در عراق پس از صدام به جای آن که زمینه را برای تثبیت و تحکیم دموکراسی در این کشور فراهم سازند زمینه‌ساز بی‌ثباتی سیاسی و خودتبدیل به مانعی جدی بر سر راه گذار موفقیت‌آمیز کشور به دموکراسی بوده‌اند. در دوره پس از سقوط صدام احزاب اسلامی، ملی‌گرا و کردی به عنوان بازیگران اصلی در سیاست عراق شناخته شدند و هر یک به نمایندگی از گروه‌های خاص اجتماعی و قومی فعالیت کردند. با این حال، عملکرد این احزاب تحت تأثیر عواملی همچون فساد، ناکارآمدی، اختلافات درون‌حزبی و تنش‌های قومی و مذهبی قرار دارد که مانع از ایجاد یک نظام سیاسی پایدار و کارآمد می‌شود. چالش‌های موجود، از جمله فساد و ناکارآمدی، تأثیرات منفی بر اعتبار احزاب و اعتماد عمومی به نهادهای سیاسی داشته است. این مسائل می‌تواند به کاهش مشارکت سیاسی و اجتماعی منجر شود و در نهایت، فرآیند دموکراتیک را تهدید کند. در نهایت، آینده نظام حزبی در عراق به توانایی احزاب در مواجهه با این چالش‌ها و ایجاد اصلاحات مؤثر بستگی دارد. برای تقویت نظام سیاسی و بهبود وضعیت اجتماعی و اقتصادی کشور، احزاب باید به شفافیت، پاسخگویی و مشارکت عمومی توجه ویژه‌ای داشته باشند.

ملاحظات اخلاقی

این مقاله حامی مالی ندارد.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، نشر و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوء رفتار و غیره می‌شوند، به طور کامل رعایت شده است.

تعهد کپی‌رایت

طبق تعهد نویسندگان، حق کپی‌رایت (CC) رعایت شده است.

References

- Alam, A. (2003). *Foundations of political science*. Ney Publishing. [Persian]
- Ayoubi, H. (2003). Requirements for sustainable partisanship. *Political-Economic Quarterly*, (283). [Persian]
- Othman, Y. A. (2017). An analysis of the patterns of policymaking in Iraq's national security during the period of the Ba'ath Party's rule. *Journal of World Sociopolitical Studies*, 1 (1), 61-84.
- Alkhuzae, H. (2025). From dictatorship to sectarianism: Iraq's domestic politics and minority rights (1979-2023) [Senior honors thesis, Eastern Michigan University]. Senior Honors Theses and Projects.
- Isakhan, B., Mako, S., & Dawood, F. (2017). *State and society in Iraq: Citizenship under occupation, dictatorship, and democratisation*. I.B. Tauris.
- Devlin, J. F. (1991). The Baath Party: Rise and metamorphosis. *The American Historical Review*, 96 (5), 1396-1407.
- Dodge, T., & Mansour, R. (2020). Sectarianization and desectarianization in the struggle for Iraq's political field. *Faith and International Affairs*, 18 (1), 58-69.
- Fantappie, M. (2023, October 25). *Men of Dawa: How the personalities of one party shaped Iraq's new politics*. The Century Foundation. <https://tcf.org/content/report/men-of-dawa-how-the-personalities-of-one-party-shaped-iraqs-new-politics/>
- Hasan, H. (2019). *From radical to rentier Islamism: The case of Iraq's Dawa Party*. Carnegie Middle East Center.
- Hiltermann, J. (2017, October 31). The Kurds are right back where they started. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/10/history-of-the-kurds/544316/>
- Hinnebusch, R. (2016). The sectarian revolution in the Middle East. *R/evolutions: Global Trends & Regional Issues*, 4 (1).
- Ignatiev, P. (2017). Iraq: Years of post-Saddam: Internal and external development. *Austral: Brazilian Journal of Strategy & International Relations*, 6 (12), 36-6.
- Ismael, T. Y. (2007). *The rise and fall of the Communist Party of Iraq*. Cambridge University Press.
- Kotinsky, J. E. (2022). Brave new world order: The Supreme Council for Islamic Revolution in Iraq and the rise of Iraqi Shī'ī identity politics. *The Journal of the Middle East and Africa*, 13 (1), 49-65.
- McDowall, D. (1996). *A modern history of the Kurds*. I.B. Tauris.
- Mahmood, R. (2011, August). *Prospects of the opposition in the Kurdistan Region of Iraq: The undermining of traditional structures and the bet to dismantle "Regional"*. Arab Center for Research and Policy Studies. <https://www.kurdipedia.org/files/books/2013/89748.pdf?ver=130173289277561990>
- Marr, P. (2018). *The modern history of Iraq* (4th ed.). Routledge.

- Plotz, D. (1996, September 28). The Kurds. *Slate*. <https://slate.com/news-and-politics/1996/09/the-kurds.html>
- Rubin, M. (2013, September 26). Gorran can determine Region's future, not PUK or KDP. *Michael Rubin*. <https://michaelrubin.org/13822/gorran-puk-kdp>
- Samiee esfahani, A., Norozinezha, J. (2013), International State –Nation Building and Political Violence in the New Iraq, *Iranian Research Letter of International Politics*, Fall-Winter, 1 (3), 95-121.
- Sassoon, J. (2011). *Saddam Hussein's Ba'th Party: Inside an authoritarian regime*. Cambridge University Press.
- Seloom, M. (2018, November 19). *An unhappy return: What the Iraqi Islamic Party gave up to gain power*. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/research/2018/12/an-unhappy-return-what-the-iraqi-islamic-party-gave-up-to-gain-power?lang=en¢er=middle-east>
- al-Shadeedi, H., & van Veen, E. (2020). *Iraq's adolescent democracy*. Clingendael Institute.
- Sinjari, A. (2012, August 26). This is the Kurdistan Democratic Party. *Altaakhipress*. <http://www.altaakhipress.com/printart.php?art=16804>.
- van Veen, E., Grinstead, N., & El Kamouni-Janssen, F. (2017). *A house divided: Political relations and coalition-building between Iraq's Shi'a*. Clingendael Institute.
- Dai, Y. (2008). Transformation of the Islamic Da'wa Party in Iraq: From the revolutionary period to the diaspora era. *Journal of Asian and African Area Studies*, 7 (2), 238-267.